

**«6D021200 - Түркітану» мамандығы бойынша философия
ғылымдарының докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алу үшін жазылған
Буркитбаева Шынарай Дубировнаның «Тәуелсіз Қазақстандағы түркі
халықтары поэзиясы: тарихи таным және ұлттық бірегейлік (ахысқа
түріктері, өзбек, ұйғыр, татар ақындарының шығармалары бойынша)»
атты докторлық диссертациясына
АҢДАТПА**

Еңбекте Тәуелсіз Қазақстанда өмір сүріп жатқан түркі халықтарының әдебиетін, мәдениетін, тарихын тану өзектілігі және мемлекет құрушы қазақ халқын түбі бір туысқан түркі халықтарымен тұтастықта қарастыру маңыздылығы сипатталды. Кез келген халықтың (мейлі ол ұлт, этноұлт, диаспора болсын) тарихы, мәдениеті, салт-дәстүрі, ерекшеліктері ақын-жырауларының шығармашылығында бейнеленіп ұрпақтан-ұрпаққа, атадан балаға беріліп отырады. Зерттеу жұмыста Қазақстанда өмір сүріп келе жатқан түркі халықтарының (оның ішінде ахысқа түріктері, өзбек, ұйғыр, татар) өткені мен бүгінгі зерделенді. Мемлекеттік тәуелсіздіктің нығаюы мен дамуына қатысты факторларын бағалау, пайымдау мақсатында олардың поэзиялық шығармашылықтарына ғылыми зерттеу жүргізілді. Өйткені, поэзияда кез-келген халықтың биік ойлы санасы мен шынайы тарихи көзқарасы бой көрсететіні белгілі.

Тәуелсіз Қазақстандағы түркі халықтарының поэзиясы – байырғы түркі мәдениеті мен әдебиетінің жалғасы болып келе жатқан рухани қазына. Бұл жайт егемен еліміздің тәуелсіздігін нығайтуда айналып өтуге болмайтын рухани фактордың бірі деп есептелінеді.

Диссертациялық еңбек 130 – дан астам ұлттың өкіліне пана болып, бауырына басқан Тәуелсіз Қазақстанның 30 – жылдығына арналып жазылды.

Қазақстандағы түркі халықтары поэзиясы ұзақ жылдар ағымындағы тарихи үдерістер аясында қарастырылды. Қазақстандағы түркі халықтары поэзиясының Қазақстан Республикасының тәуелсіз мемлекет тұғырында ұстанып отырған «Мәңгілік Ел» идеологиясына қатысты ұлттық құндылықтардың дәріптелуімен үндес дамып келе жатқандығы айқындалды.

Бүгінгі күні көп этносты мемлекетімізде азаматтар арасындағы ауызбіршілік, өзара келісім, толеранттылық аса маңызды. Елімізде өмір сүретін этностардың басым бөлігін түркі халықтары құрайды. Сондықтан да, Қазақстандағы түркі халықтарының поэзиясын түркі халықтары әдебиетінің тарихи бастау негіздері – түркі қағанаттарынан қалған жазба ескерткіштер, қарахандықтар, Алтын Орда, Мысыр мәмлүктері сұлтандығы, Қазақ хандығы мемлекеттерінің ортақ әдеби мұраларымен байланыстыра талдап көрсету диссертациялық зерттеу жұмысының өзегі деуге негіз бар. Еліміздегі ұлттық құндылықтары, тегі, тілі, тарихы, діні, әдет-ғұрпы, болмысы бір негізден бастау алатын түркі халықтарының қазіргі Қазақстан территориясына қоныстану тарихы, бастарынан өткерген зұлмат жылдары, мемлекет құрушы қазақ халқына айтар алғысы мен көрсетер құрметі жан-жақты талданып көрсетілді.

Диссертациялық зерттеудің объектісі

Тәуелсіз Қазақстандағы түркі халықтары (ахыска түріктері, өзбек, ұйғыр, татар) поэзиясы, оның тарихи кезеңдері мен ақын-жырауларының шығармашылығы. Қазақстан аумағындағы түркілік әдеби шығармашылықтағы ұлттық бірегейлік концепциясы.

Зерттеу пәні

Қазақстандағы түркі халықтары поэзиясының даму барысын талдау, шығармашылық иелерін анықтау, көтерген тақырыптарын зерделеу.

Диссертациялық жұмыстың мақсаты

Қазақ тілінде ғылыми айналысқа түспеген Тәуелсіз Қазақстандағы түркі халықтарының (ахыска түріктері, өзбек, ұйғыр, татар) поэзиялық шығармаларын кешенді түрде зерттеп, жүйелеп, тақырыптық-идеялық, жанрлық және көркемдік ерекшелігін ашып көрсету – зерттеу жұмыстың басты мақсаты.

Алға қойылған мақсатты орындау үшін мынадай нақты міндеттер белгіленді:

- тәуелсіз Қазақстандағы түркі халықтары поэзиясын алғаш рет қазақ тілінде кезеңдерге бөліп, жүйелеп талдау;

- Қазақстан Республикасында өмір сүріп жатқан түркі халықтары поэзиясының Қазақстан халықтары әдебиеті дамуы үдерісінде алатын орнын айқындау;

- Қазақстандағы түркі халықтары поэзиясында «Мәңгілік Ел» идеологиясына сай түркілік рух пен түркілік бірегейлік концепциясын талдау;

- тәуелсіз Қазақстандағы түркі халықтары әдебиетінің тарихи бастау негіздері – түркі қағанаттарынан қалған жазба ескерткіштер, қарахандықтар, Алтын Орда, Мысыр мәмлүктері сұлтандығы, Қазақ хандығы мемлекеттерінің ортақ әдеби мұраларымен сабақтастығын зерделеу;

- ежелгі түркі өркениеті, мәдениеті мен әдебиетінің ұлттық сипатын атажұртта жалғастырып келе жатқан рухани қазына ретінде аса құнды ахыска түріктері, өзбек, татар, ұйғыр ақындарының шығармаларындағы түркі халықтарына тұғыр болған Қазақстанды, қамқор қазақ халқын, т.б. маңызды мәселелерді жырлаған әдеби үрдіс жалғастығын көрсету;

- Қазақстандағы түркі халықтары (ахыска түріктері, өзбек, татар, ұйғыр) поэзиясындағы әр этностың шығармаларына тән ерекшеліктерін, басымдық берген тақырыптары мен қолданған жанрларын ашып талдау.

Диссертациялық жұмыстың теориялық-әдіснамалық негіздері

Біз бұл тақырыпты зерттеуде ішкі саясат, әдебиеттану, мәдениеттану, диаспора мәселелерін зерттеудің контент-анализ әдіснамаларына сүйендік. Атап айтқанда, жүйелік, тарихи тәсіл, объективтілік принциптерін, тарихи-салыстырмалы, тарихи-типологиялық, теориялық талдау, сипаттау сияқты әдістер пайдаланылды.

Тарихи принцип әдісі арқылы елімізде тұрып жатқан түркі диаспораларының Қазақстанға қоныс аудару, орналасу себептері мен салдарларына талдау жасалды. Диаспоралардың сүргінге ұшырауы, туған

жерден еріксіз айрылу сынды тарихи жағдайлар шындығы ақындарының жырларына сараптама жасай отырып, талданды. Жүйелік тәсілді пайдалана отырып, көне түркі жазбаша ескерткіштері, сондай-ақ, одан әрідегі ауызша әдебиет үлгілерінен бастап бүгінгі күнге дейінгі түркі халықтарының ауызша және жазбаша әдебиетіне шолу жасалды.

Диссертация жұмысын жазу барысында деректердің негізгі көзі ретінде ақындардың өз тілдерінде (түрік, өзбек, ұйғыр, татар) жазған өлеңдерін аудару, саралау және жүйелеу әдістері қолданылды.

1. ТМД халықтары ғалымдары: Л.Н. Гумилев, В.М. Жирмунский, В.А. Гордлевский, В.В. Бартольд, А.Н. Веселовский, А.Е. Еремеев, Х.Г. Короглы;
2. Қазақстан ғалымдары: Ш. Уәлиханов, А. Байтұрсынұлы, М. Әуезов, Ә. Марғұлан, Қ. Жұмалиев, Б. Кенжебаев, Ә. Қоңыратбаев, С. Қирабаев, З. Қабдолов, Т. Кәкішев, Х. Сүйіншәлиев, Р. Бердібаев, М. Мырзахметұлы, Ш. Елеукенов, М. Жолдасбеков, Б. Сағындықұлы, Ә. Дербісәлі, Р. Нұрғалиев, М. Мағауин, А. Қыраубаева, М. Абдрахманов, С. Моллаутов, А. Салқынбай, С. Мақпырұлы, Д. Ысқақұлы, С. Негимов, Б. Ыбырайым, Т. Тебегенов, Б. Әбдіғазизұлы, С. Ананьева, Н. Жуанышбеков, А. Жақсылықов, Ә. Әбдиманұлы, Б. Жетпісбаева, А. Ісімақова, Б. Әзібаева, М. Маданова, Р. Авакова, Н. Келімбетов, Д. Қамзабекұлы, Т. Қыдыр, А. Әлібекұлы және т.б. ғалымдардың ғылыми-зерттеу еңбектері пайдаланылды.

Зерттеудің ғылыми жаңашылдығы

- зерттеу еңбекте Қазақстандағы түркі халықтары поэзиясы тұңғыш рет кезеңдерге бөлініп, жүйеленіп, ақындары танылып, шығармалары талданып, қазақ тілінде зерттелді.

- Қазақстандағы түркі халықтары поэзиясының түпкі ортақ әдеби негіздерінің сақталуындағы және әрқайсысының өзіндік ұлттық сипатпен даралана дамуындағы тарихи-мәдени өзгешеліктер сараланды.

- ахысқа түріктері, өзбек, татар, ұйғыр ақындары шығармаларына тән түркілік рух пен болмыс, ортақ түркілік ұлттық бірегейлік концепциясы талданды.

- Қазақстан мемлекетінде өмір сүріп жатқан түркі халықтары поэзиясының Қазақстан халықтары әдебиеті дамуы үдерісінде алатын орны айқындалды.

- Қазақстандағы түркі халықтары ақындарының жырларында «Мәңгілік Ел» идеологиясы және ортақ түркілік ұлттық құндылық мәселелерінің насихатталуы зерделенді.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы

Зерттеу жұмысының нәтижелері Қазақстан Республикасы және туысқан түркі халықтары әдебиеттері мәселелеріне арналған отандық әдебиеттануда жинақталған ғылыми-теориялық еңбектер қатарын толықтыра алады. Зерттеу жұмысының ғылыми нәтижелерін жоғары оқу орындарындағы «Қазақстан халықтары әдебиеті», «Түркі халықтары әдебиетінің тарихы», «Шет елдер әдебиетінің тарихы» пәндерінен оқылатын лекция, семинар, арнайы курс, арнайы семинар сабақтарында көмекші оқу құралы ретінде пайдалануға болады.

Зерттеу жұмысының қорғауға ұсынылған негізгі тұжырымдары

- алғаш рет қазақ тілінде кезеңдерге бөлініп, жүйеленіп, ақындары танылып, шығармалары талданған Тәуелсіз Қазақстандағы түркі халықтары (ахысқа түріктері, өзбек, татар, ұйғыр) поэзиясы өз бағасын алды;

- Қазақстан Республикасында өмір сүріп жатқан түркі халықтары поэзиясы Қазақстан халықтары әдебиетінің бір саласы ретінде атап көрсетілді;

- тәуелсіз Қазақстандағы түркі халықтары (ахысқа түріктері, өзбек, ұйғыр, татар) әдебиеті қазақтың ұлттық, түркілік рухани мәдениетін, ортақ түркілік ұлттық құндылықтарын, «Мәңгілік Ел» идеологиясын байыта дамытуда өзіндік үлесі бар ықпалды сала болып табылды;

- түркі халықтары әдебиеті өз қайнар бастауын – түркі қағанаттарынан қалған жазба ескерткіштер, қарахандықтар, Алтын Орда, Мысыр мәмлүктері сұлтандығы, Қазақ хандығы мемлекеттерінің ортақ әдеби мұраларынан алады. Түркі халықтары поэзиясы байырғы түркі өркениеті, мәдениеті мен әдебиетінің ұлттық сипатын атажұртта жалғастырып келе жатқан рухани қазына ретінде аса құнды;

- еліміздегі түркі халықтары шығармалары түркі қаламгерлеріне ортақ ағартушылық, әдеби-шығармашылық дәстүр сабақтастығын танытып, тәуелсіз мемлекет, ұлт болу мақсаты жолындағы түркі халықтарының ортақ мұратын, байырғы атамекендерін, өмір, табиғат құбылыстарын, тарихи тұлғаларды, түркі халықтарына тұғыр болған Қазақстанды, қамқор қазақ халқын, т.б. маңызды мәселелерді жырлаған әдеби үрдіс жалғастығын танытады;

- Қазақстандағы түркі халықтары поэзиясы әдеби дамудың ортақ сипатын, ортақ түркілік болмысын көрсетуімен қатар, ұйғыр мен ахысқа түріктері поэзиясы байырғы атамекенді, отанды, түркілік рухты басымырақ жырлауымен ерекшеленсе, өзбек пен татар поэзиясының туған жер, табиғат, өмір құбылыстары, тәлім-тәрбие, діни-исламдық тақырыптарды көп қозғағандығы айқындалды.

Зерттеуді апробациялау

Зерттеу жұмысының тақырыбы бойынша жазылған мақалалар Қазақстан Республикасы білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті белгілеген ғылыми басылымдарда, скопус жүйесіндегі журналда және оқылған баяндамалар мақұлданған халықаралық конференциялар материалдары жинақтарында жарияланды.

1. Demirci, Hikmet; Bürkütbayeva, Şınaray. “Kazak Misafirperverliği: Ülüş, Misafir Ağırlama ve Tabak Kültürü” Millî Folklor 126(Yaz2020): 198-209s.

2. Дербісәлі Ә.Б., Бүркітбаева Ш.Д. Дидактикалық-философиялық өлеңдер – халықтық тәлім-тәрбие негізі (қазақстандық өзбек ақындары поэзиясы бойынша) Қыздар Педагогикалық Мемлекеттік Университетінің Хабаршысы. №2 (78) 2019. 86-89б.

3. Burkitbayeva Sh. D. National unity in the poetry of the Turkish people in independent Kazakhstan. Наука и Жизнь Казахстана, 2020 г., №3 с.345-349, издательство: Рек. ККСОН МОН РК.

4. Бүркітбаева Ш.Д. Қазақстан ұйғырлары: тарихи тағдыр және оның поэзиядағы жырлануы. Хабаршы ҚазҰУ (шығыстану сериясы). 4(83)2017, 138-141б.

5. Bürkütbayeva Şınaray, Hatice Şirin. Bağımsız Kazakistan'da Tatar Şiiri. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 2020, Cilt: 13, Sayı: 31, 1238-1247s.

6. Бүркітбаева Ш.Д. Қазақстандағы түркі халықтарының әдебиетін оқытудың маңыздылығы. «Қазіргі заманғы түркітану» атты халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция материалдары әдістемелік конференция материалдары. Алматы: «Қазақ университеті» баспасы, 2017, 17 – қараша. 260-263 б.

7. Bürkütbayeva Ş., Junus K. Kazak ve Türk Eğitim Alanındaki İşbirliği (Al-Farabi Kazak Devlet Üniversitesi Örneğinde), Tarih, Siyaset ve Uluslararası Hukuk Bağlamında Uluslararası Hocalı Sempozyumu. 2019, 29-30 Mart, Ankara, Türkiye. 127-139 s.

8. Бүркітбаева Ш.Д. Тәуелсіз Қазақстандағы ахысқа түріктері поэзиясы: түркілік сарын. Международная научно-практическая конференция «Взаимоотношения центральноазиатских стран с арабским миром в сфере языка, истории и культуры», 2019 г. 19 – ноябрь, с. 272-278

9. Бүркітбаева Ш.Д. Қазақстандағы түркі халықтары поэзиясы: ұлттық бірегейлік концепті. «Ұлы дала тұлғалары: академик Шора Сарыбаев және қазақ диалектологиясы» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары. Әл-Фараби ат. ҚазҰУ. Алматы, 13–наурыз, 2020 ж., 235-240 б.

10. Бүркітбаева Ш.Д. Қазақстандағы татар әдебиеті өкілдері (Ақмолда ақын жырлары). II. Uluslararası Avrasya Çalışmaları Sempozyumu Avrasya'da türkiyat ve şarkiyat çalışmaları. İstanbul, Türkiye. 2018y. Aralık. 413-419s.

11. Бүркітбаева Ш.Д. Қазақстандық ахысқа түріктері ақындары шығармаларында «тарихи отан» тақырыбының өзектілігі. Наука и Жизнь Казахстана, №11 (143) 2020, издательство: Рек. ККСОН МОН РК. 140-148 бб.

12. Bürkütbayeva Ş. Bağımsız Kazakistan'daki uygur şiirinin özellikleri. Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, Хабаршы. «Филология ғылымдары» сериясы №3(73)/2020. Алматы. 209-215 б.

13. Burkitbayeva Sh.D. Lyrics about nature in Uighur poetry in Kazakhstan. ВЕСТНИК Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия Полит. науки. Регионоведение. Востоковедение. Тюркология №3(136)/2021. 140-149 б.

Диссертациялық зерттеудің құрылымы оның мақсаты мен қойылған міндеттерін ашу барысында ішкі логикаға негізделген. Диссертация анықтамалар және кіріспеден, 3 тараудан, қорытындыдан, әдебиеттер тізімі мен қосымшадан тұрады.